

РОЗДІЛ III

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ ЯК РЕЛІГІЙНИЙ ПРОЦЕС

1. Трансформаційні процеси на конфесійній карті України

Єдиними показниками релігійного життя, які на цей час фіксуються органами державної влади, є діючі релігійні організації. Офіційна статистика релігійної мережі, яку подав на початок 2011 року Держкомнацрелігій України, зафіксувала наявність в Україні 35863 релігійні організації понад ста різних релігійних течій, церков, спільнот. Якщо врахувати те, що в Україні законом не визначена обов'язковість реєстрації релігійних організацій і деякі з них цим користуються, і що є деякі офіційно нефіксовані релігійні течії, а відтак і їх організації, то офіційна статистика державного органу є неповною. А оскільки з 2004 року Держкомрелігій/Держкомнацрелігій України відмовився давати конфесійно здріблену інформацію про протестантські, неохристиянські, неоорієнталістські та рідновірські течії, то ми не маємо взагалі достовірної і повної картини конфесійної мережі, тенденцій її змін як у її всеукраїнському, так і в регіональному зрізах. Водночас наголосимо ще й на тому, що картина релігійної мережі аж ніяк не корелюється з картиною релігійності, в тому числі й конфесійної, того чи іншого регіону країни, особливо якщо при цьому врахувати ще моду на релігію й релігійне меценатство.

Роки незалежності – це період інтенсивного розвитку релігійної мережі в Україні. При цьому зростає не тільки кількість релігійних організацій, а й кількість конфесій. Якщо в 1991 році у нас на реєстрації знаходилося 42 релігійні об'єднання (з них 33 християнського коріння, по одній іудейських, мусульманських і рідновірських, 4 – орієнталістських і дві синкретичних), то на початок 2004 року їх було вже понад 120 (76 – християнського коріння, 8 – іудейських, 4 – мусульманських, 7 – рідновірських, 16 – орієнталістських, 6 – автохтонних чи синкретичних). Точну кількість релігійних течій в Україні на 2011 рік сказати не можемо, бо ж, як вже зазначалося, Держкомнацрелігій України з 2004 року дає не повну статистику їх, а ось загальноконфесійно на 2011 рік вона виглядає так: 31814 (88,7%) організацій християнського коріння, 303 (0,85%) – іудейських, 1208 (3,37%) – мусульманських, 126 (0,35%) – рідновірських, 158 (0,44%) – орієнталістських.

Хоч Православ'я за кількістю своїх організацій (18362) є найбільшою конфесією (51,2%), а три основні його Церкви – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ – дають 50,5%, проте навіть ці цифри (не говорячи про свою самоідентифікацію з православ'ям, а тут вона в різних соціологічних

дослідженнях становить від 36 до 48% опитаних) засвідчують той факт, що Україна не є православною країною, а країною з його домінуванням. А якщо врахувати штучність поділу колишніх єдиних православних громад на 2-3 за фактом належності їх вірних до якоїсь із трьох православних церков - УПЦ МП, УПЦ КП чи УАПЦ, а то ще й інших, наявність реєстрацій практично «неживих» православних спільнот (напр., один-два ченці на один монастир в УАПЦ), то кількість православних інституцій буде ще меншою. Нині маємо штучне зростання організацій Церков Київського і Московського Патріархатів, певну стабільність автокефалів. На ближчі роки, враховуючи наявність в Україні влади, зорієнтованої на Москву, Російську Православну Церкву з її експансіоністською антиукраїнською ідеєю «русского мира», а також рейдерськими захопленнями з допомогою бритоголових козачків і місцевих чиновників і міліціантських храмів Київського Патріархату й Автокефальної Церкви, очікується збільшення переходів парафій від Київського Патріархату до Московсько-Православної Церкви. Цьому сприятиме очікуване надання відсутнього на цей час Церквам, а не лише їх окремим організаціям, права юридичної особи, а також відсутність єдності в рядах українсько-національних сил, здатних лише при їх єдності протистояти політиці московсько-православного колоніалізму. Незмінною (а то й занепадаючою) вже протягом десятиліття залишається кількість течій православного коріння (старообрядці, молокани, ППЦ та ін.).

Практично вичерпала «електорат свого зростання» Греко-Католицька Церква (62 організації в 2010 році). Незважаючи на перенесення її офісу до Києва, вона залишається фактично галичанським феноменом (3493 її організації, цебто 91,3%, знаходяться в Галичині і Закарпатті), постаючи в регіоні свого найбільшого поширення для її вірних як тотальний чинник. Відкритість до світу, його поліетнічності й соціальної невлаштованості дає можливість утверджуватися в регіонах своєї наявності римо-католикам (1093 організації), хоч і вони практично вже йдуть до вичерпання своїх потенційних послідовників (ріст в 2010 році лише на 7 одиниць). На відміну від православних, де хоч монастирів і монахів й надто багато (247 /4844), монастирі обох католицьких конфесій (212/1977) постають як центри активного місіонерства і християнської просвіти. Не на папері і кількість тих недільних шкіл, які мають греко- і римо-католики. Вони використовуються ними для навчання християнству своїх вірян. Православні ж ігнорують можливість спілкування із своїми вірянами через недільні школи, про що свідчить щорічне зменшення їх кількості. Вони прагнуть для цього «на дурнячок» для свого оприсутнення використовувати введення до робочих планів шкіл навчального предмету християнська етика, хоч при цьому залишається поза християнським навчанням весь мирянський масив. Відсутні навчальні програми цих шкіл, відповідно підготовлені підручники тощо. Якщо греко-католицизм постає переважно як галичансько-закарпатський феномен, то римо-католицизм – як галичансько-подільсько-волинський. Особливих

успіхів у поширенні в Східному й Південному регіонах країни ці католицькі конфесії на перспективу не мають.

Помітно зростає в Україні мережа протестантських організацій (8572), які вже становлять 23,9% від загальної цифри України. Тут успішно діють переважно пізньопротестантські конфесії – баптисти (3067), п'ятидесятники (2658), адвентисти (1074), Свідки Єгови (офіційно -11108, а неофіційно – біля 1600). Зростає мережа українських лютеран (43). Всі протестантські конфесії ведуть широку релігійно-просвітницьку, морально-виховну, видавничу, медійну, місіонерську та благодійницьку роботу, що служить підставою для впевненості в подальшому інтенсивному зростанні їх мережі. При наявних темпах зростання, чому сприяє організована протестантами активна місіонерська і благодійницька робота, проведення різних заходів з євангелізації та ін., через 10 років їх громад в Україні буде десь 50%. Серед них переважатимуть п'ятидесятники та свідки Єгови.

Мусульманство в Україні не має своєї єдиної організаційної структури, а відтак має 5 своїх всеукраїнських центрів з 1208 організаціями. Послідовниками ісламу у нас (окрім Криму) є представники меншин тих етносів, на автохтонних територіях яких ця релігія є домінуючою. Відтак ґрунту для зростання в Україні ця конфесія на перспективу не має, бо ж представники, скажемо так, немусульманських етносів лише одиничками її приймають, а такий активний приїзд в Україну на постійне проживання представників мусульманських етносів, як це було в роки Радянського Союзу, фактично припинився. В Криму іслам також вичерпав можливості свого подальшого кількісного зростання після того, як ДУМК відкрив у 2005 році практично у всіх поселеннях кримських татар свої організації. Належних до цієї спільноти організацій тепер 967. Проте мусульманська умма Криму є надто розколотою з'явою тут різних сект і течій. В грудні офіційно було зареєстровано Духовний Центр мусульман Криму.

Духовне життя мусульманських громад в Криму, як і у всій Україні, потребує подальшого організаційного зміцнення, кадрового наповнення і матеріальної підтримки з тим, щоб виключити можливість розширення ваххабістської присутності (нині вона має біля 50 громад). На цю протидію нині активно працює не лише Меджліс кримсько-татарського народу та Муфтіят Криму, а й певною мірою державні органи. З появою Київського Муфтіяту, який релігійно обслуговує представників волзько-татарського етносу, із фактичним припиненням переїзду в Україну мігрантів з ісламодомінуючих країн, а також появою активно діючої у сфері просвітництва і благодійництва мусульманської спільноти «Арраїд» можливість значного поповнення ДУМУ вірними і появи його нових громад фактично вичерпані. Ця спільнота для своїх значимих перспектив шукає послідовників в Криму, що призводить до активної боротьби ДУМК з хабашистами. Спроби державних органів віднайти якісь шляхи до порозуміння ісламських центрів України (зокрема, утворення при Держкомнацрелігій України Ради представників духовних управлінь і центрів мусульман України) відчутних наслідків не дає,

оскільки між наявними спільнотами існує протистояння, зумовлене не тільки деякими віроповчальними розходженнями, а й суб'єктивним чинником. Лідер ДУМУ Ахмед Тамім проголосив себе єдиним муфтієм мусульман України, а в Криму з'явилися громади, які не приймають Емірالی Абласва за муфтія всіх мусульман півострова.

Найбільш спільнотний народ, як часто говорять про євреїв, у своєму релігійному житті виявився водночас і найбільш «розхристаним»: 303 в 2010 р. іудейських організацій (а щорічне поповнення – одинички) тут належать до шести різних об'єднань. Перспектив їх об'єднання немає, бо ж до цього поділу прилучилися позаконфесійні інтереси – економічні, політичні, а то й суб'єктивні орієнтації. То ж роз'єднаний іудаїзм і в наступних роках - це його перспектива. Та й кількість громад конфесії залишиться майже незмінною. Перспективу для деякого зростання має хіба що Об'єднання хасидів Хабад Любавич.

Поява і зростання на теренах України різних нових релігійних течій (насамперед неохристиянських, неоорієнталістських та рідновірських) є відображенням загальних тенденцій нинішньої інтенсивної конфесіоналізації релігії у світі. Відтак це не є якась випадковість чи чийсь злий умисел. На зміну модерну і в релігії приходить постмодерн. Визначити загальну кількість неорелігійних організацій нині складно із-за того, що не всі вони пройшли офіційну реєстрацію, деяким з незрозумілих мотивів держоргані відмовляють у праві реєстрації, хоч від цього діяльність цих організацій не припиняється, бо ж, як відомо, реєстрація релігійних спільнот у нас не є обов'язковою. Замість того, щоб поставити діяльність цих спільнот в залежність від закону, їх пускають «у вільне плавання». В 2010 році за офіційною статистикою нові релігійні течії загалом склали 2037 одиниць, що становить 5,7%. З них нехристияни мають 1529 організацій, неоорієнталісти – 158, рідновіри – 126. Неоорієнталізм і рідновірство вже практично стабілізувалися в своєму кількісному зростанні і територіальному поширенні, а на перспективу будуть кількісно (і по громадах, і по вірянах) навіть зменшуватися, а через 10-15 років скоріше залишаться як своєрідні клуби за інтересом. Водночас надто високі темпи зростання виявлятимуть неохристияни і насамперед харизмати. На сьогодні останні мають вже 1516 своїх організацій. Неорелігії нерівномірно розміщуються своїми громадами по теренах України. Там, де сильні позиції традиційних Церков, їх практично одиниці (так, на Тернопіллі лише 12, Франківщині - 15 громад, а загалом вони (67 громад) становлять лише один відсоток від всієї релігійної мережі Галичини), зате чотирьох індустріальних областях (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька і Луганська), де водночас з відродженням традиційних християнських Церков з'являлися і відносно вільно поширювалися й неорелігійні течії, кількість організацій останніх становить майже 15% від всієї їх (4722) релігійної мережі.

Порівняно розвинута інфраструктура ортодоксальних конфесій в західноукраїнському регіоні, поєднання у свідомості людей своєї релігійної належності з національною, включеність певного конфесійного чинника в

систему культури і побуту зумовили блокування проникнення в ці області нових релігійних течій. Відсутність всього цього на Сході і Півдні країни, зокрема сприйняття конфесійної належності як ознаки етнічності, сприяють поширенню тут протестантських і неорелігійних течій.

В Україні на цей час практично склалася мережа неорелігій і поява якихось нових із них й активне і масове поширення вже буде випадковістю. Тим більше, що традиційні Церкви в боротьбі з їх діяльністю знаходять між собою спільну мову й прагнуть підключити до цього навіть державні органи. Хоч виключити абсолютно появу й незначне поширення якихось нових, нині не наявних в Україні нових релігійних течій не можна. Так, останнім роками на нашому релігійному полі з'явилися такі маловідомі новотвори як спільнота Сія-Світ, течія Горового чи Хіллсонг. Водночас припинило свою діяльність Велике Біле Братство. Марина Цвигун, яка грала в ньому роль Марії ДЕВІ Христос, перебралася до Москви й заснувала там «Театр Містерій Вікторії Преображенської». В 2010 році заявили про свою діяльність, організований Іоанною Боголюбською Український духовний центр «Вселенська Християнська Апостольська Свята Небесна Церква Сонця», різновид нігерійської релігії Ішеше Агбайє (Іфа-Оріша), різновид мормонізму «Співтовариство Христа», а також активно пропагована Юрієм Шеляженком громада сповідників віри в Найвищу Цінність Людини. Відтак процес нового релігієтворення на українських теренах не призупинився, хоч великої перспективи у своєму поширенні ці новотвори навряд чи матимуть.

Порівняльний аналіз цифрового матеріалу про зміни релігійної мережі за останні 15 років засвідчує те, що екстенсивний етап розвитку релігійного життя в Україні вже закінчився. Він перейшов в інтенсивний. Якщо на початку 90-х років м.ст. кількість релігійних організацій в країні щороку зростала на 30-32%, то вже в роки нового століття цей показник зменшився до 3-6 %, а в минулому році зріст становив лише 3,8%.

Фактично вже маємо насичення релігійною мережею – біля 620 осіб на одну релігійну організацію – в Західних і Подільських областях країни. Лише в межах 1270 осіб дають Північні, Центральні і Південні області, а біля 2560 осіб на одну релігійну організацію – Подніпровські, Слобожанські й Східні області. Очікувати в наступному значного збільшення релігійної мережі в останніх областях не приходиться із-за сформованої світськості способу життя переважної більшості його мешканців. Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі за роки незалежності відбулося в західноукраїнських землях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід'ємним елементом їх способу життя і виявом духовної культури та національної належності.

Проте якщо на початку 1992 року в Західних областях України діяло 59,6% релігійних організацій країни, то нині вони становлять лише 34,4%. На перше місце в релігійному житті вийшов Центральний регіон. Тут нині знаходиться 40,7% його мережі. До речі, тут є й найбільший відсоток

православних громад (майже 50) і найвищий відсоток православної насиченості (десь до 65%).

Регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських церков. Тут слід відзначити помітне поширення УПЦ КП та УАПЦ в Західних і Центральних областях й водночас незначну кількість їх парафій у Південному і Східному регіонах, де домінує промосковська УПЦ. Абсолютне домінування має в галичанських областях УГКЦ. Римо-католицькі громади постають переважно в районах розселення польської меншини – Полісся, Поділля, Галичина. Розвиток національної самосвідомості у представників різних етнічних меншин України сприяє появі і поширенню в нашій країні їх національних релігійних течій (німецькі лютерани, вірменська григоріанська церква і т.п.), хоч перспектив значного кількісного зростання в Україні ці конфесії не мають. Ці діаспорні національні меншини, скажемо образно, свій електорат вже вичерпали. Поповнення його переселенцями із-за зарубіжжя практично припинилося.

Регіональні особливості релігійного життя значною мірою зумовлені історичним минулим регіону, національним складом його населення, усталеними традиціями, зокрема сімейними, способом господарки, загальним культурно-освітнім рівнем населення, політичними процесами, міждержавними відносинами. Релігійні організації розміщені по території України явно нерівномірно. Так, три галичанські області мають на дві сотні їх менше, як разом взяті шість областей Східної і Південної України (Сумська, Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Дніпропетровська), хоч за кількістю населення цей регіон в 5 разів перевищує Галичину. Оскільки в західному регіоні країни практично вже створена інституційна мережа церковних організацій достатня для задоволення релігійних потреб віруючих, відбулася насиченість релігійного життя релігійними організаціями, то перше місце за інтенсивністю зростання релігійної мережі нині перейшло до Центрального регіону. Десь через 5-6 років естафету регіону з найбільшими темпами зростання релігійної мережі перебере Схід і Південь країни.

Кількісні показники зростання релігійної мережі тієї чи іншої конфесії ще не засвідчують такого ж зростання кількості їх вірних, а тим більше – рівня релігійності останніх. Конкурентна боротьба між конфесіями і церквами спонукає керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу, «хапати побільше» при реституції, не маючи опісля можливості на належне освоєння одержаного. То ж і маємо в православних монастирі із способом життя людини первісного суспільства - напівпорожні храми, напівпусті монастирі тощо. Десь через 5-8 років історичні Церкви зіткнуться (особливо в містах, зокрема в Києві) із феноменом «пустуючих храмів».

Релігійні організації т.зв. історичних конфесій розмістилися переважно в регіонах традиційного свого розселення, використавши при цьому в різному стані збереження колишні культові будівлі. За цих умов протестантським і неорелігійним спільнотам приходиться вже шукати сприятливу для себе нішу

діяльності. Ідея «традиційної канонічної території», до якої вдається Московсько-Православна Церква України з метою протистояння поширенню інших конфесій чи церков, загострює міжконфесійні відносини, спричиняє міжконфесійну напругу, а то й веде до настроїв релігійного сепаратизму.

До своїх впливів на становлення релігійної мережі в Україні, появи і поширення нових релігійних течій, всілякої протидії розгортанню місіонерської діяльності як протестантських, так і неохристиянських спільнот, поширенню на Сході і Півдні України католицьких громад активно прилучаються владні структури цих регіонів з підключенням до цього церковних і біляцерковних спільнот УПЦ МП. Діяльність спрямована на подальший розкол України, а з часом і на відторгнення й приєднання до РФ так званих Новоросійських земель. Активно в цьому руслі працює Одеська єпархія УПЦ МП, очолювана відзначеним не відомо за які такі заслуги у відродженні України В.Януковичем високою нагородою держави митрополитом Агатангелом. Відчуваючи своє безсилля в боротьбі із зростаючим впливом харизматів, вимушені поєднувати свої зусилля з протидії цьому історичні церкви і традиційні як для нас протестанти. Свою критичність вони будуть орієнтувати не тільки проти нових релігійних течій, а й проти тих, хто виступає за свободу віросповідань в країні, бо ж, бачите, це руйнує сформований в країні конфесійний баланс.

Аналіз цифрового матеріалу релігійної мережі України дає можливість виявити деякі регіональні тенденції процесів її релігійного життя. Відзначимо насамперед, що вже з 1993 р. темпи росту релігійних організацій в нашій країні у відсотковому їх вираженні почали спадати. Все менше стало з'являтися на релігійній карті України якихось нових конфесій. І хоч щороку в інформаціях Держкомрелігії/Держкомнацрелігій ще віднаходимо декілька їх, але вони нечисленні за кількістю громад і вірних, а відтак не можуть розраховувати на велику перспективу: всі можливі віруючі нашої країни вже практично визначилися у своєму релігійному виборі. Та й громадська думка часто працює проти релігійних новотворів. Також зросла відпорність традиційних конфесій появи на релігійному полі країни якихось нових релігійних течій.

Відтак можна констатувати, що конфесійна карта України практично набула вже завершених обрисів. Поява нечисленних нових релігійних течій її загалом вже не змінить. Мінятиме її хіба що поділ існуючих у нас традиційних релігійних спільнот, поява на їх основі якихось нових церковних організацій чи релігійних управлінь. У цьому неабияку роль відіграватиме значною мірою скоріше суб'єктивний чинник, а також втручання в релігійний процес певних політичних сил, які в такий спосіб прагнуть збільшити ряди свого електорату.

Оскільки релігія і Церква для населення Західного регіону України є невід'ємною складовою їх способу життєдіяльності, то насиченість релігійного життя різними організаціями наступила насамперед тут. В цьому регіоні практично всі населені пункти мають культові установи відповідно до конфесійних і церковних орієнтацій їх мешканців і до того ж часто і не одну.

Якщо в середньому по Україні на один населений пункт припадає 0,7 громад, то в Західному регіоні їх вже 1,5, а в деяких областях і більше (Чернівецька – 2,2, Закарпатська – 2,5, Тернопільська і Франківська – по 1,7).

Проте динаміка змін церковної мережі в регіонах України свідчить, що, при збереженні певних регіональних відмінностей у поширенні різних конфесій, течій і напрямків, дедалі помітнішим стає зменшення різниці в показниках кількості громад віруючих. Так, якщо на початку 1992 року в Західних областях України діяло 59,6% релігійних організацій, то в 1997 році їх було там 47,2%, а нині – вже 34,4%. В регіоні практично створена інституційна мережа церковних організацій, що є достатня для задоволення релігійних потреб віруючих. На перше місце в релігійному житті країни вже вийшов Центральний регіон. Якщо дивитися на карту України зі Сходу на Захід, то це – північні її області, Поділля і Степ, а також Південь країни. Тут тепер 40,7% всіх релігійних організацій. Характерно, що він дає найбільший відсоток і православних громад (майже 50). Тут і найвищий відсоток (десь 65%) православної насиченості в областях. Проте швидкі темпи розгортання мережі громад в Подніпров'ї і на Сході України, а також потенційні резерви росту релігійної мережі (велика кількість віруючих на одну громаду) робить реальною перспективу виходу в найближчі 3-5 років на авансцену релігійного життя цих регіонів.

Відзначимо той факт, що регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості також відчутно впливають на конфігурацію християнських Церков і течій в Україні. Так там, де вона ледь жевріє або й взагалі відсутня в Православ'ї домінує Церква Московського Патріархату, інтенсивно зростає протестантизм і неохристиянські утворення, які виявляють загалом байдужість до відродження саме української України. Ці конфесії не є сприятливим чинником для нашого національного відродження. Більше того, своєю російськомовністю вони постають дієвим фактором процесу подальшого оросіянення українців.

І хоч будь-яка регіоналізація України на нинішньому етапі її національного відродження не є бажаним явищем, проте обстоювана деякими її православними Церквами ідея «традиційної канонічної території» постає одним із чинників цього. Саме на цій основі Московське Православ'я висловлює своє невдоволення перенесенням УГКЦ свого центрального офісу до Києва, а то й взагалі її буттям і загарбанням нібито цією конфесією її храмів в Західному регіоні України, невдоволення утворенням Римо-Католицькою Церквою трьох своїх нових дієцезій, а Греко-Католицькою – трьох нових екзархатів на Сході України. Проте коли подивитися глибше в ці «невдоволення», то в них виявляється позиція тих політичних сил України і Росії, які хотіли б через збереження т.зв. канонічної території Московського Патріархату відродити знову Московську державницьку імперію (вже навіть не СРСР). То ж це, здавалося б міжконфесійне протиріччя за регіони поширення, має не тільки релігійне, а й політичне підґрунтя. Воно веде до регіоналізації України нібито за релігійним чинником, але у своїй підспудності

має вже інший контекст. Знову Збруч (а нині скоріше Дніпро) ділить Україну, протиставляє, як казав Петро Могила, «Русь Русі». То ж маємо в основі цього протистояння чітко виражений геополітичний, а не внутрішньо-християнський аспект. Тут проглядається, якщо врахувати той факт, яке місце в державному житті нинішньої Росії займає її Православна Церква, один із нюансів державних відносин України і Російської Федерації, а то й можливих змін в середовищі Вселенського Православ'я. Водночас, влаштовуючи різного роду демонстрації проти побудови протестантськими чи неопротестантськими конфесіями, а то й нехристиянськими релігіями (зокрема мусульманами) своїх храмів чи молитовних будинків в тій чи іншій місцевості, православні з Церкви підпорядкування Московського Патріархату в такий спосіб прагнуть видати себе ледь не державною церквою українських теренів, подібне тому, яке вона займає місце в державній структурі Росії.

Як це слушно відзначає в своїй монографії «Релігія після комунізму» В.Єленський, цифри, які відображають релігійно-інституційні процеси в Україні, певною мірою абсервовані політичними процесами та міжконфесійними протистояннями. Останнє, зокрема, продукує штучне створення релігійних громад і монастирів, яких, як виявилось, подеколи реально не існує. Наприклад, дев'ять монастирів аж з 10 ченцями в УАПЦ. Такої кількості монахів і для одного монастиря мало. Утворення і реєстрація релігійними центрами на теренах своєї дії якихось нових своїх організацій здійснюється з метою піднесення реноме тієї чи іншої Церкви, отримання права претендувати на культові споруди, монастирські комплекси, будівлі, які в минулому належали різним церквам і чия майбутня належність нині викликає дискусії. Особливою активністю в цьому відзначаються Православна Церква Московської юрисдикції і Греко-Католицька Церква. Остання вже навіть претендує на культові споруди римо-католиків і потихеньку перебирає на себе неосвоєні ними.

Розвиток національної самосвідомості у представників різних національних меншин України один із каналів свого вияву також віднаходить у відродженні своїх національних релігійних течій (Вірменська Апостольська Церква, громади караїмів і кримчаків, Німецька чи Шведська Лютеранські Церкви, грецькі православні громади та ін.) або у творенні релігійних спільнот на національній основі (наприклад, корейські баптисти, корейські пресвітеріани, корейські методисти та ін.). Римо-католицизм відродився у нас переважно в областях Волині, Галичини і Поділля, де проживає багато поляків. Значну роль в консолідації кримських татар відіграє Духовне Управління мусульман Криму, угорців Закарпаття - реформатська церква.

Історія формування регіональної карти релігійної мережі України, з врахуванням при цьому всіх чинників впливу на цей процес, прогнозування її можливих конфесійних змін змін, заслуговують на окреме дослідження. Тим більше, що наявна інформація по обласного характеру не враховує етнічну регіоналізацію України, історичні поділи і перерозподіли українських теренів, різне співвідношення національних виявів населення в різних краях країни.

Так, північ Тернопілля своїм релігійним виявом ближча до Великої Волині, ніж до Галичини. Гірський гуцульський регіон Буковини, Франківщини, Львівщини і Закарпаття має близький релігієвий, як і регіон Великої Волині, до якого входять Волинська, Рівненська, своєю північчю Житомирська, Київська і частково Чернігівська області.

Загалом Україна – це поліконфесійна країна. Кожний її громадянин живе нині у своєрідному супермаркеті різних релігій. Його постійно очікує багато конфесійних пропозицій. Вони звучать із сторінок газет, часописів, передач по радіо й телебаченню, з книжок і просто оголошень на вулицях, з уст місіонерів, знайомих, з тих агіток-запрошень, які попадають до поштових скриньок... Порадником вибору чи зміни конфесії (а певною мірою – і насильником, бо ж нав'язують свою своєму потомству ще в дитячому віці) виступають батьки. Вони вважають, що та релігія, яку вони сповідують, є єдиноістинною, що вона є в традиції роду, сім'ї, а відтак тільки до неї мають належати їх діти. Звісно, батькам суперечити не легко, а подеколи і не можна. Проте вибір такий робиться не завжди за совістю, а подеколи і не на вічно. Благо, що закон дозволяє зміну релігійної належності. Але відбувається це вже в зрілому віці, коли людина усуває свою релігієзнавчу неграмотність, дізнається більше і про релігію свого дитинства, і про інші релігії, не має залежності від батьків. До того ж, у виборі релігії можна й помилитися. Особливо тоді, коли ти про неї мало знаєш, коли її вибираєш лише за зовнішніми виявами або ж з якихось прагматичних міркувань.

Ми не ратуємо за релігієвибір українців лише на основі традиції батьків, хоч більше й прихильні до неї, а підтримуємо свідомий вибір кожним зокрема своєї конфесійної належності. І не тільки на основі знання цієї релігії, а насамперед на підґрунті глибинного усвідомлення того, що цей вибір зроблено з власної волі, на основі нез'ясненого якогось внутрішнього просину до неї, який подеколи подають як якийсь надприродно зумовлений процес. Враховуючи право кожного на свій релігієвибір, академічні релігієзнавці України сповідують гасло: конфесійно всі різні і всі рівні. Шкода лише, що ця різність конфесіями сприймається частіше як взаємна ворожість, абсолютна несумісність. І ось коли бачиш, як ворогують між собою послідовники різних християнських течій і церков, як вони ставляться до нехристиянських віросповідань, то відразу ж ставиш питання: а чи християни вони, бо ж ворогування це із-за чисто земного і всупереч Христовій заповіді любові до ближнього, навіть до ворога.

Саме тому завдання своєї теоретичної і практичної роботи академічні релігієзнавці вбачають у формуванні толерантності міжконфесійних і міжцерковних відносин. Толерантизація передбачає, як свій перший наслідок, щоб всі конфесійно різні люди відчували себе рівними у своєму суспільному бутті. Бо ж живемо ми в такий час, коли все більше відчуваєш себе громадянином Землі. Сучасні засоби інформації майже щодня оприсутнюють тебе в поселеннях і культурі інших народів. Сучасні транспортні засоби дають тобі можливість за декілька годин переміститися в іншу країну, поринути у

вирій життя іншого народу, в інші традиції, віросповідання, пізнати інші цивілізаційні виміри життєдіяльності.

Автору параграфу повезло в тому, що він по півмісяця в один рік знаходився в Японії та Індії, де брав участь в роботі (відповідно) всесвітнього зібрання істориків релігії і конференції представників релігій світу «Злагода: створення партнерства для побудови миру». Роком пізніше був у Барселоні (Іспанія) на Парламенті релігій світу. Тисячі учасників з різних країн і міст земної кулі приїздили на ці форуми. Вражало насамперед конфесійне різнобарв'я. Тут були католики і мусульмани, іудеї і буддисти, індуїсти і сикхи, протестанти і зороастри, представники багатьох інших конфесій. При цьому ніхто нікого не агітував за свою релігію, не намагався повернути до неї, довести її єдиноістинність. Кожний лише прагнув у свій спосіб щонайкраще розповісти про свої вірування, навіть своїм зовнішнім виглядом засвідчити їх своєрідність, подарувати тобі щось, що нагадувало б про наявність і такої релігійної культури.

Організатори форумів обрали ефективну форму їх роботи. Невеличкі, по 7-9 осіб групи учасників протягом години-двох за заздалегідь визначеною схемою обговорювали актуальні проблеми релігійного життя, конфесійного різноманіття і міжконфесійних відносин. Протягом дня кожному припадало працювати в 5-6 таких групах, учасники яких постійно змінювалися. Мав місце діалог, але не як засіб переконування когось у своїй достеменності, а як інформування колеги по форуму про свою конфесію, її історію і сьогодення. Після таких бесід усвідомлював, що Бог – один, а конфесія – це лише шлях до нього. Кожна людина у свій спосіб шукає Бога і йде до нього. Конкретні географічні та історичні умови її буття визначили своєрідність цього шляху. Він є таким же істинним, як і інші. Єднає ж послідовників різних релігій насамперед той моральний потенціал, який утримує кожне з віросповідань. Хоч це моральне кредо різних релігій і відрізняється у своєму словесному вираженні, але за своєю суттю воно однакове. Жодна релігія не вчить якійсь дурні.

Шкода, що на таких всесвітніх форумах релігій Україна не представлена своїми конфесіями. Нашій невеличкій групі науковців приходить підмінити їх, розповідати про стан релігійного життя в нашій країні, його конфесії, проблеми і перспективи. На це на кожному міжнародному форумі відводиться по дві години. Виїжджаючи на такі міжнародні Парламенти чи Асамблеї релігій світу, наші (назву так) конфесіоналісти привчилися б жити толерантно і доброзичливо у себе дома. Вони дивилися б на іншого не як на ворога чи конкурента, а як на собрата. Навчилися б його любити Христовою любов'ю, а він, як відомо, закликав і практично виявляв таке почуття.

То ж глобалізація – це не лише економічна чи політична інтеграція, а й можливість зберегти свою культурну чи релігійну ідентичність шляхом діалогічного спілкування з носіями їх інших виявів. Коли бачиш, як толерантно і доброзичливо спілкуються на міжнародних форумах

представники різних конфесій, думаєш, а чи ж буде колись таке у нас. Зароджується бажання ініціювати проведення такого заходу всесвітнього масштабу у нас в Україні. Згоду на це колишній мер Києва О.Омельченко свого часу давав. А може це варто заздалегідь програти на всеукраїнському рівні, щоб коли надумаємо проводити міжнародний захід не виставити на посміховище світу нашу міжконфесійну і міжцерковну ворожнечу. Адже по цьому судять про ментальність і культуру народу.

А поки що в міжконфесійних відносинах у себе маємо те, що маємо. Керівництво конфесій не особливо думає (хіба що за винятком деяких) про те, як їх толерантизувати, як використати міжнародний досвід толерантизації міжконфесійних відносин в реаліях українського релігійного життя.

Говорячи про толерантизацію міжконфесійних відносин в Україні, ми б радили суб'єктам цих відносин звернути увагу на ті форми, до яких вони вдаються при оцінці й описанні свого духовного супротивника. Переглядаючи конфесійні видання, в них часто надibuєш на такі блюзнірські, карикатурні і брехливі подання іншого, які можуть дати підставу їм притягувати авторів цього до кримінальної відповідальності за образу честі. Той «карикатурний конфлікт», що мав місце в Данії, а опісля і у світі, і який був спричинений з'явою в пресі карикатур на ісламського пророка Мухаммеда, багато чому навчив у світі, але не у нас. Він показав, що свобода слова дає нам право говорити те, що ми думаємо, але ж вона не зобов'язує це робити. Цей конфлікт засвідчує наявність відмінностей цивілізацій: маємо нерозуміння на Заході психології релігійності Сходу. При цьому, якщо одним не вистачило розуміння глибоких релігійних почуттів, сплундрованих їхньою неухважністю, то другі виявили явне перебільшення скоєного і навіть сприйняли хибну інформацію того, що відбулося, за істину. Схід поглибив конфлікт цивілізацій тим, що дав право використовувати, як аргумент проти Західної цивілізації, судження, що та демократія, яку він несе, та свобода слова, яку він обстоює, може відкрити шлях до висміювання і знущань над їхньою вірою.

Світ глобалізується, а тому не слід думати, що аудиторія сказаного чи надрукованого обмежується лише якоюсь окремою місциною, громадою, конфесією, а то й замкнута місцевим реципієнтом. То ж якщо ми, як ті, хто формує громадянське суспільство, в якому кожний є суверенним, хочемо бути розумними істотами, то нам слід підтримувати у відносинах між собою взаємну повагу, терпимість і взаєморозуміння. Потрібно наводити мости між релігіями, а не займатися пошуками того, що їх різнить і в карикатурній формі це показувати. Треба бути відкритим до інших, відмінних від твоїх, цінностей, сприймати їх як даність і знати, що саме у світі цих цінностей хтось відчуває себе щасливим, а відтак не має бажання міняти їх на інші і не потерпить будь-яке посягання, а тим більше в карикатурній формі, на них.

Якщо ми хочемо жити в мирі і дружбі з іншими людьми, з їх релігіями, то не повинні ображати їх різними провокаціями, побрехеньками, бо ж то раним їхнє серце, призводить до конфронтації. Шкода лише, що серед послідовників різних релігій в більшості є ті, хто налаштований на свою

єдиноістинність, хто все інше сприймає як «від лукавого». До них часто в силу їх інтелектуальної обмеженості й не доходить, що їхня релігія у її витоковому вигляді не може нормально існувати в ментальності інших народів, що там вона, в разі появи, зрештою етнізується до невпізнаваності. То ж чи варто її піддавати таким експериментам?

Ми дотримуємося тієї думки, що якоїсь однієї істинної релігії немає. Істинним є те, що об'єднує, як спільний корінь, всі релігії. Це є віра в буття світу надприродного, в спасіння завдяки вірі і слідуванню загальнолюдським нормам моралі, очікування життя в потойбіччі. Кожна релігія по-своєму вирішує ці істини. Одні напряду пов'язують людину з Богом, інші ж між ними ставлять спасителя або ж якогось пророка. Одні вважають, що вирішити свою майбутню долю можна лише через дотримання величезної кількості пропонованих їхніми церквами обрядів і через посередництво служителя культу, інші ж, виходячи з того, що Бог в тобі і він виявляється через твою душу, закликають до простого молитовного єднання з ним, до богомислія, а не тіло рухання, рукомахання.

То ж форма віри є людським витвором. А чи ж варто із-за цього кидатися в баталії, ображати інших? То ж не за Боже йде боротьба, не за те, що не від світу цього, а за людське, створене людською фантазією і виписане чи то у Священних книгах релігій, чи то втілене в організації і в конфесійних обрядових діях. Певно тому, враховуючи це, Ісус Христос закликав любити не лише ближнього одновірця, а навіть ворога. Він радив йти до іншого зі словами «Мир Вам!».

Тут потрібно прийняти принцип: послідовник іншої релігії не є твоїм ворогом. Він йде до того ж Бога, що й ти, але іншою дорогою. Богів не десять, двадцять, більше, стільки, скільки існує у світі релігій, а один, але із своїм ім'ям в кожній з останніх. То ж іновірець є нашим попутником, а не грішником, відступником. Та й від чого він міг відступити, якщо релігія декого з них з'явилася, скажімо, навіть раніше на декілька століття від твоєї. Можливість існування інших релігій визнавав і апостол Павло, коли писав: «Бо мусять бути у вас ересі, щоб виявилися випробувані між вами» (1 Кор. 11:19).

В розмові із послідовниками мого православ'я, які клянуть певне найбільше інші конфесії, я їм часто задаю питання: А чи християни Ви? Їх це дивує, бо ж вони безперечно в цьому переконані, хоч, як видно, водночас залишилися у сприйнятті світу на рівні Старого Завіту. Моральні принципи останнього не є загальнолюдськими, коли їх прочитаєш в контексті всієї старозавітної Біблії, бо ж там віднаходимо і вбивства, і пограбування, і звалтування, *але представників інших народів*, а не богообраного, який є один – євреї. Десять заповідей в старозавітному прочитанні адресовані саме євреям і тільки їм. Ідею ж взаємної любові у світ людей і народів приніс Ісус Христос. Його вчення про любов далеко відмінне від старозавітного. Саме ним не то що можна, а й слід користуватися, коли йде мова про відносини між етносами і цивілізаціями, навіть між окремими людьми. Якщо ми будемо ним

користуватися, то у нас часто спрацьовуватимуть самоцензура, самообмеження. При відносинах з іншими ми будемо думати і про них, шанувати світ їх думання і діяння, а не прагнути нав'язати їм своє, бо ж їхнє є таким же істинним, як і моє.

То ж хоч ми і є різні у всьому, в тому числі і в релігійності, але ми є рівними. Один віруючий чимось своїм конфесійним не переважає іншого. Відтак світ має характеризувати толерантність відносин. Дорога до неї тяжко дається людям, що засвідчує і той карикатурний скандал, який збудоражив світове мусульманство.

В Україні академічні релігієзнавці шукають різні форми формування цієї міжконфесійної злагоди. Проводяться в різних містах країни Дні релігійної толерантності, на які запрошуються представники різних конфесій і релігійних спільнот. Навіть посидівши поруч, поспілкувавшись, побачивши один одного, вірні однієї конфесії переконуються в тому, що ці «інші» такі ж люди, як і вони, що їхня віра щира і переконана. Організовані фестивалі художніх колективів різних релігій сприяють їх взаємоознайомленню. Цій же меті слугує і видрук в часописі «Релігійна панорама» не лише інформацій про різноконфесійне життя України і світу, а й Сторінки конфесій. В усних бесідах з лідерами різних конфесій ми радимо їм, як толерантно входити і жити в полірелігійному світі, як знаходити дорогу до порозуміння з іншими. Вже маємо перші кроки цих пошуків, коли керівництво однієї конфесії просто для взаємоознайомлення відвідує офіси інших. Ми радимо конфесіям не чекати до себе кореспондентів із світських газет, а писати до них про свою діяльність, особливо благодійницьку. І це не є якоюсь саморекламою чи ж самозвеличенням, а інформацією про те, хто ми є, що ми робимо, як живемо в глобалізованому світі. Взаємопізнанню може слугувати також утворена в офісі ЦеРІС Бібліотека різноконфесійних видань (книг, часописів, газет), яку постійно поповнюють своїми видруками різні релігійні спільноти України. Про шляхи толерантизації міжконфесійних відносин йде мова на багатьох конференціях, які проводяться УАР, УАРС і Відділенням релігієзнавства НАН України із запрошенням на них представників із різних церков та релігійних організацій.

На формування толерантності міжконфесійних відносин працюють також міжнародні акції, які проводять Міжнародна академія свободи релігій, Асамблея релігій світу, Парламент релігій та ін. Шкода лише, що Україна не представлена на них своїми конфесіями.

Вивчаючи міжконфесійні відносини в Україні, приходиш до висновку, що різноконфесійні спільноти країни прагнуть діяти все ж якимось самоізолювано від інших, навіть від суспільства. Вони не шукають привідів для зустрічей, взаємоознайомлення, проведення спільних акцій, зокрема в благодійництві. У будь-якому разі від офіційно зареєстрованих релігійних спільнот (окрім очолюваної М.Паночком Церкви Християн віри євангельської та багаїв) ініціативи із організації та проведення якихось міжконфесійних заходів не надходило. Вони зроджуються хіба що тими спільнотами, які ще

прагнуть якимось ввійти в релігійний простір України. Це – Церква Єднання, Богородична Церква, Вознесені Володарі, саєнтологи, деякі інші.

Досвід України з вирішення проблем міжконфесійних відносин заслуговує того, щоб про нього знала світова громадськість. Цьому сприяє участь її представників в роботі Міжнародної Академії свободи і віровизнань, Міжнародної Асоціації релігійної свободи, інших міжнародних інституцій з питань свободи віросповідань.

Так, в роботі Парламенту релігій світу в Барселоні (Іспанія), про що вже згадувалося вище, брала участь і делегація з України. Вона виявилася єдиною пострадянською державою на такому форумі. Її тут представляв і автор параграфу. Будучи членом міжнародної програми партнерських відносин міст світу у налагодженні міжконфесійного миру, Україна поділилася досвідом ведення міжрелігійного діалогу, ролі в його організації урядових і громадських об'єднань, подала свій погляд на важливість будівництва міжрелігійного міжнародного руху, вважаючи релігійну солідарність однією із актуальних відповідей на прояви насильства в релігійній сфері. Порівняння із іншими країнами, де також ведеться пошук шляхів виходу із економічної і духовної кризи, дає впевненість, що Україна в своєму розвитку рухається не в якомусь особливому напрямку, а вписується в загальноєвропейські, а часто і загальносвітові тенденції. Україну та її проблеми мало знають у світі через її неактивність і неприсутність у світовому духовному, зокрема релігійному просторі, хоча вона своїм культурним світом, своєрідною духовною історією могла б привернути увагу багатьох людей. Православність України, її уніатський досвід, ставлення до релігійних меншин і релігійних свобод, законодавство в сфері свободи совісті – це та ціннісна частина всесвітньої духовної спадщини, яка, безумовно, поки що присутня в ній, а не для світу. Людство, як показав Парламент, дуже уважно ставиться до будь-якого своєрідного, унікального випадку в духовній історії, прагне зберегти цю унікальність, оскільки саме з такої безлічі конкретних випадків і складається та мозаїчна багатоманітність світу, що надає смислу загальнолюдській цивілізації. Останнє дуже яскраво було продемонстровано в рамках культурної програми Парламенту, на його виставках, концертах, виставах, показах фільмів, одязі, традиціях приготування їжі, в щоденних ранішніх молитвах-медитаціях, в створенні особливої атмосфери Парламенту, який жив за духовними законами, закладаючи модель міжлюдського спілкування майбутнього. Відкритість, доброзичливість, повага один до одного, вміння слухати і мистецтво почути, бажання і здатність подолати будь-який конфлікт для побудови міжнаціонального та міжрелігійного миру – ось те, що зробило Парламент незабутнім для тисяч його учасників.

Часопис «Релігійна панорама», головним редактором є автор цього параграфу, постійно інформує про різні заходи міжнародного і всеукраїнського масштабу, які зорієнтовані на толерантизацію міжконфесійних відносин. Редакція часопису часто одержує листи, автори яких висловлюють вдячність за ту інформацію, яку ми подаємо про

різноконфесійне життя України і світу. Проте часом надходять і такі листи, в яких нас піддають критиці за те, що ми, ввівши «Сторінку конфесії» (а вона вже описала більше 130 їх), розповідаємо про життя різних віросповідань, називаємо їх при цьому релігіями, а відтак «пропагуємо псевдорелігії». Хочу ще раз наголосити на тому, що ми сповідуємо принцип свободи віросповідань і, визнаючи й обстоюючи право кожної людини на вільний релігійний вибір, сприймаємо останній як її вільний шлях до Бога. Може для когось її вибір є хибним, але ж для неї шлях того, хто оцінює її, є таким же. То ж в принципі якихось псевдорелігій не існує. Будь-яка з наявних релігійних течій у своїй формі, компонуванні віроповчальних положень є людським витвором, а відтак має надто багато суб'єктивного. Бог не є антропоморфною істотою, дідом, що сидить там десь на небі і веде облік твоїх гріхів. Відносини з ним не мають уподібнюватися діловим відносинам між людьми. Релігійність, як мудро зауважив наш Григорій Сковорода, це насамперед Богомисліє, бо ж Бог не десь інде, а в тобі. Ми ж маємо нині, особливо в традиційних формах християнства, таке його обрядове заземлення, ідолопоклонство, якого навіть не було в давніх релігіях Греції чи Риму, хоч вони часто називаються язичницькими. В традиційних як для нас релігійних спільнотах прокручуються з року в рік одні й ті ж тисячолітньої давності обрядові форми, які вже сприймаються освіченим християнином не інакше як залишками язичництва в християнстві.

Маємо невинувдане роздвоєння Церкви на мирян і клір при гіпертрофованій сакралізації останнього, якомусь лакейському благоговінні перед ним. То ж поява нових течій в християнстві є не якоюсь випадковістю, а своєрідною реакцією на консерватизм традиційних його течій, виявом пошуків у тому ж християнстві того, що було в нього до нововведень Вселенських Соборів і Отців Церкви і що часто страждає далекою від Істини суб'єктивністю. Причин і мотивів іншого від традиційного сприйняття християнства є багато. Якщо богослов якоїсь конкретної конфесії це сприймає за ересь, то релігієзнавець в цьому вбачає, з одного боку, подальший розвиток конфесії, а з другого – право кожного на свободу в релігії. А оскільки в громадянському суспільстві кожна людина є суверен, то ми допускаємо цю її суверенність і в сфері релігійного життя.

Відпирність у послідовників будь-якої конфесії щодо інших віросповідань маємо формувати не ми своїм часописом, а богослови чи священнослужителі конфесій. Але при цьому вони мають знати свого супротивника, а не голослівно, лайливо, іронічно, без належної аргументації його відкидати, зараховувати до еретиків і т.п. В одержанні таких знань ми якраз своєрідно їм і допомагаємо. Сповідуючи принципи об'єктивності та позаконфесійності, в кожному числі часопису ми описуємо віровчення, обрядову практику, спосіб життя одного з наявних в Україні віросповідань, надаючи при цьому, як правило, шпальти часопису для цього носію цієї релігійної традиції. Таких статей-інформацій, як вище було вже зауважено, нами опубліковано більше 120. На їх основі видрукувані 7 і 8 книги

десяти томної «Історії релігії в Україні» - «Релігійні меншини України» і «Нові релігії України». При цьому ми не даємо якихось оцінок віровчення й обрядів конфесій. Наші оцінки мають місце лише тоді, коли в діяльності релігійних організацій ми бачаємо антидержавну, явно антиукраїнську зорієнтованість. Але це вже не релігія, а політика, якою ці організації, згідно Закону про свободу совісті, не мають права займатися. Оцінку наведених нами фактів конфесійного життя і природи описаних нами конфесій мають давати наші читачі, виходячи із своїх світоглядних і конфесійних уподобань. Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ ні за що не агітує і ні на що не орієнтує. Віроповчальна сфера конфесій залишаються поза нашою критичною увагою. Якщо й з'являється в наших публікаціях критика на адресу якоїсь релігійної спільноти, то лише тоді, коли вона виявляє явну антиукраїнськість у своїй діяльності. Діяти в українському соціумі і водночас не сприймати його законне право на українськість може лише ворог України. Поселився жити на українських теренах – шануй господарів їх, а не заявляй своє право на співгосподаря, а то й надгосподаря. Слушними в цьому контексті будуть слова Карла Маркса: «Якщо людина не знає мови народу, на землі якого проживає, то вона є або гостем, або найманцем, або ж окупантом».

Релігійна толерантність є тим ґрунтом, на якому зростає християнська добродійність. Християнство з часу свого виникнення стало єдиноможливою і прийнятною для масової свідомості релігійною формою виразу нових моральних принципів і установок. Одним із цих принципів є ідея вселюдськості, єдності всього людського роду, яка діалектично пов'язана з ідеєю абсолютної цінності кожної особистості. Розкриваючи сутність християнського вчення, апостол Павло сказав: «Весь Закон в однім слові міститься: «Люби свого ближнього, як самого себе!» (Гал. 5:14).

Християнство постало саме як релігія любові. Любов в ньому поширюється на всіх людей незалежно від того, хто вони є. Проповідуючи людинолюбство, визнаючи цінність кожної людської особи, християнство закликає творити добродійність милосердя у взаєминах між людьми, «перемагати зло добром» (Рим. 12:21), бути співстраждальним. Відтак благодійницька діяльність релігійних організацій є виявом їх толерантності, соціального служіння всьому людству, а не лише співвірникам, одноконфесійникам.

Не станемо тут розглядати питання теорії християнського добродійництва. Висловимо лише деякі свої міркування з приводу організації і проведення благодійницької діяльності релігійних спільнот України.

Насамперед зауважимо, що благодійництво – це важлива ділянка діяльності майже всіх в Україні існуючих релігійних організацій і Церков. Відтак на наші конференції ми запрошуємо всі конфесії, які виявляють добродійність. Бо ж незапрошення їх на такі зібрання певною мірою принижує значущість їх благих справ, а відтак дещо й ображає їх. Візьмемо таку християнську організацію як «Сім'я». Вона абсолютно виключила із своєї діяльності прозелітизм. Водночас «Сім'я» займається широко

благодійництвом, її духовні концерти звучали в багатьох в'язницях. Неодмінною складовою діяльності Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів є також доброчинність. Але її представників ми не часто бачимо на різних зібраннях конфесій України. Добре слово варто сказати і про Товариство свідомості Крішні, їхню програму «Їжа заради життя!». Тут названі тільки ті конфесії, про благодійництво чомусь мовчить наша преса. До нього звертаються у великому різноманітті форм і католики, і протестанти. Благодійництво має поєднувати конфесії, формувати толерантні відносини між ними, а не протиставляти їх.

Зрозуміло, що кожному конфесію турбує її імідж. Що б там не говорили, але зрозуміло, що вона прагне піднести його в очах громадськості й шляхом розгортання свого соціального служіння. Благодійництво слугує для конфесій засобом множення своїх симпатиків, частина яких зрештою стає їх послідовниками. Але така зорієнтованість благодійництва призводить до втрати ним своєї основної функціональної ознаки – творіння *благих* справ. Мета його тоді вже не благо, а користь. Відтак благодійництво перетворюється в кориснодійство.

Думаю, що благодійництво не слід перетворювати і в міжконфесійну конкуренцію, рекламувати якісь конфесії шляхом співставлення їх благодійної діяльності. Форми, масштаби і розміри благодійництва залежать від різних чинників. Одна справа, коли благодійницька установа конфесії виконує по суті посередницьку роль і розгортає свою благочинність за рахунок надходжень гуманітарної допомоги від своїх зарубіжних одновірців. Інша справа, коли це благодіяння конфесії розгортається на основі лише одержаних пожертвувань від своїх вірян в Україні. Зрозуміло, що остання діяльність є більш благородною, бо ж, як кажуть в народі, кожний кашу зварить, якщо пшоно буде, а ось поспробуй зварити її без нього.

Зрозуміло, що в етап нинішнього релігійного відродження наші історичні церкви вступили матеріально пограбованими комуністичною владою, економічна скрута позначається на пожертвуваннях їхніх вірних. Великих коштів вимагає від них відбудова храмів й підготовка кадрів. Ці церкви не мають за кордоном своїх постійних «благодійницьких спонсорів». Тому не варто їх благодійництво співставляти з тими, хто одержує, скажу образно, «пшоно із-за бугра». У благодійництві не може бути голого цифрового співставлення, бо ж воно не є сферою якогось змагання.

Відзначимо тут такий прикрий факт. Наші газети-масовки падкі на різні сенсації, розвінчування чогось непристойного в житті тієї чи іншої конфесії. Але кажуть, що в сім'ї не без виродку. І таке буває в житті конфесійних спільнот. Проте чомусь наші журналісти чомусь виявляються схильними до описання саме цих прикрощів конфесій, а чогось доброго в їх діяльності не бачуть! Роки проходять, а в газетах-масовках жодної статті про соціальне служіння церков, їх благодійництво, роботу в будинках престарілих, школах-інтернатах, місцях ув'язнення тощо. Тому самим церквам слід писати в ці газети про свою діяльність. Інколи в конфесіях кажуть, що згідно Нового

Завіту людина не повинна вихвалитися своїм добродіянням. Може воно й так. Але не для самореклами це варто робити. По-перше, є ще нужденні, які не знають, що вони у своїй скруті можуть одержати допомогу з боку релігійних організацій. По-друге, конфесії користуються великим різноманіттям форм благодійництва і могли б поділитися досвідом їх організації. По-третє, знаю, що нашим зарубіжним спонсорам приємно, коли тут, в Україні, про них буде сказане вдячне слово. У них тоді з'явиться бажання ще більше нам допомагати.

Благодійна діяльність релігійних організацій зорієнтована нині переважно на потреби знедолених. Але ми маємо жити перспективою і вірити в те, що з часом вийдемо із стану економічної кризи, матеріальної скрути. Благодійництво заради «кусеня хліба» і «ганчірки від голизни» втратить свій сенс. То ж добročинність конфесій в перспективі має вилитися в організацію роботи благодійницьких лікарень, шкіл мистецтв і спорту, їдалень чи будинків для людей похилого віку і самотніх, дитячих садочків чи будинків, прокатних пунктів, ремонтних майстерень, бібліотек, читалень, юридичних консультпунктів тощо, у створенні яких мало б виявлятися порозуміння і співпраця різних конфесій, бо одній з них це часто не по можливостях. Саме в цьому має запрацювати та толерантність, яка тримає спокій в міжконфесійних відносинах в нашій країні. Гадаю, що при Всеукраїнській Раді Церков та релігійних організацій доцільно утворити відділ, який, поєднуючи благодійницькі зусилля і фінансові можливості різних релігійних організацій і церков, вже приступив би до відкриття таких благодійницьких установ, координував би благодійницьку діяльність так, щоб вона не перетворювалася в конкуренцію і місіонерство. До того ж, благодійництво – це не тільки і не стільки роздача матеріальних благ, одержаних від когось. А чому б не організувати виробництво цих благ чи заробляння коштів на їх придбання? В цьому неабияку роль міг би відіграти вище названий міжконфесійний відділ благодійництва і утворені на місцях його підрозділи.

Благодійництво – це велика ділянка роботи релігійних організацій і церков. В його проведенні конфесії зіткаються з багатьма труднощами. Нею мали б займатися відповідно підготовлені фахівці, які добре знаються і на праві, і на бізнесі, і на менеджменті. То ж назріла потреба підготовки для конфесій високоосвічених фахівців з цього виду соціальної роботи.

Україна – країна свободи світоглядів і віросповідань. Конституція країни (ст. 35) забезпечує її громадянам не тільки право сповідувати будь-яку релігію, а й свободу релігійної діяльності, забороняє обов'язковість якоїсь однієї з релігій шляхом визнання її державною. В утверджуваному в Україні громадянському суспільстві кожний її громадянин є суверенним. У відповідності із Законом про свободу совісті та релігійні організації (ст. 3) він вільний приймати чи змінювати релігію за своїм вибором. Кожний громадянин має право виражати і вільно поширювати свої релігійні переконання. «Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні

громадянином свого ставлення до релігії..., до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії».

Таким чином, проголошуючи право на свободу віросповідань, свободу релігієвибору, Українська держава, якщо вона вважає себе демократичною і претендує такою ввійти в Об'єднану Європу, зобов'язана створити належні умови для функціонування на своїй території різним релігіям. Вона повинна прийняти закони історії, згідно з якими нічого вічного на світі немає, на зміну старому завжди приходиться нове, а відтак не консервувати різними своїми законодавствами лише так звані традиційні релігії. Як сказав один філософ, традиції минулих поколінь як кошмар тяжіють над умами нових.

Громадянське суспільство плюральне. Воно надає своїм громадянам не тільки свободу релігієвибору, а й повну свободу функціонування різноманіття конфесій з метою забезпечення їх суверенності. Оскільки в Україні Церква відокремлена від держави, то остання не повинна якимсь чином визначати і регламентувати релігієвибір своїх громадян, зокрема сприяти виживанню відмираючих традиційних вірувань чи спільнот і всіляко відвертати поширення нових. Традиційні Церкви самі повинні працювати на свого прихожанина, а не чекати, що це за них зробить держава, включаючи у свої закони антидемократичні статті, що обмежують діяльність одних і сприяють діяльності інших релігійних спільнот. Приклад Галичанського регіону, де громади нових релігійних течій становлять лише 1% від загальної кількості релігійних спільнот (в Подніпров'ї і на Сході – від 10 до 20%) говорить багато про що. Доля конфесій – в їх руках.

Демократична держава має бути гарантом свободи світоглядного вибору, свободи віросповідань, а не засобом підтримки й утвердження якихось окремих релігійних течій чи церков. Останні в умовах свободи совісті самі мають думати про утримання і поповнення своїх парафіян.

Гарантована Конституцією України, її законодавством свобода релігії і віросповідань певною мірою сприяла активному «наповненню» країни великою кількістю місіонерів і місій різних зарубіжних релігійних центрів. В останні роки в Україну в середньому щорічно прибувало понад 2,5 тисячі представників із понад 350 різних зарубіжних релігійних центрів. Очевидним є той факт, що саме за допомогою місіонерів і місій була створена більшість нині діючих в Україні нетрадиційних релігійних течій. Це породило різноманіття складних суспільно значимих проблем. Найбільш гострою серед них була проблема співвідношення традиційних і нетрадиційних релігійних спільнот, діяльності в правовому полі країни закордонних місій і місіонерів, питання їх правового статусу.

У відповідності з прийнятим Верховною Радою України в квітні 1991 року Законом «Про свободу совісті і релігійні організації» (статті 7 і 10) релігійні управління і центри мають право створювати місіонерські товариства (місії). Закон визначає і мету місій як специфічних релігійних організацій – поширення віровчення. Водночас він не визначає якісь відмінності між зареєстрованими місіонерськими організаціями місцевого або зарубіжного

походження, традиційної або нетрадиційної направленості. Вони мають однаковий правовий статус, рівні у своїх правах, обов'язках і відповідальності, а також і в залежних від держави умовах повноти їх функціональної діяльності і релігійної самоактуалізації.

Досвід України свідчить про те, що традиційні церкви із-за невміння і бажання вести євангелізаційну роботу поза огорожею своїх храмів спонукають державу обмежувати місіонерську і благодійницьку діяльність інших конфесій в своїх сподіваннях на збереження в такий спосіб своїх прихожан. Їх адепти у Верховній Раді прагнуть пропхнути в діюче законодавство навіть такі доповнення, які суперечать міжнародним правовим нормам.

Та й не тільки правовим, а й біблійним положенням, що обгрунтовують місіонерську діяльність християн, її необхідність. Ісус Христос промовляв до своїх учнів: «Дана мені вся влада на небі і на землі. Отож, ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все, що я заповів вам. І ось я з вами по всі дні аж до кінця віку». (Мт 28:18-20). Першими, кого послав Ісус до всіх народів, були його апостоли. Уявімо, що один з апостолів прийшов би із Словом Божим у нинішню Україну. Насамперед влада почала б з'ясовувати, а яка християнська громада його запросила. Зрештою, якби виявила таку, то обмежила б навчальну діяльність апостолів чотирма стінами молитовного дому громади, а якщо раптом такого не знайшла (бо ж багато різноконфесійних християнських громад у нас не мають їх), то відправила б апостола туди, звідки приїхав. Враховуючи невідповідність статті 24 міжнародним правовим документам з питань свободи совісті, в проекті нового Закону, підготовленому комісією Міністерства юстиції України, статті такого змісту немає.

Україна – поліконфесійна країна. Законодавчо вона закріпила свободу віросповідань і свободу особистості в її релігіївборі і релігіївияві, світськість сфер суспільного життя і можливість конфесій на урізноманітнення форм свого вираження, право на вільну пропаганду релігії і водночас широке соціальне служіння релігійних спільнот, право на володіння майном і водночас реституцію його. Держава багато зробила в сфері толерантизації міжконфесійних відносин, у вирішенні ряду проблем міжконфесійного і внутрішньоцерковного протистояння.

Багато проблем релігійного життя України актуалізувала Помаранчева революція. Насамперед це те, що воно має бути україноцентричним. Діючі на наших теренах релігійні спільноти мають працювати на вибудову незалежної Української держави, на наше національне відродження. Релігія не має тягнути людину у світ темного середньовіччя, а покликана сприяти духовному становленню особистості. Свобода буття релігії і віросповідань має знайти реальне втілення і правове забезпечення. Для демократичної держави в її діяльності не має існувати поділ релігій на бажані і небажані, а насамперед виявлений інтерес її в тому, як всі їх включити в русло нашого національного поступу.

Проте, прийшовши до влади, В. Ющенко, як це слушно зауважував Дмитро Павличко, «начебто призабув ті національні гасла, що звучали зі сцени Майдану... Таке враження, що влада не має наміру нічого змінювати в жалюгідному існуванні української мови і книжки, культури і преси (додамо – і власне українських релігійних спільнот – А.К.)». Незрозумілим було цілування третього Президента на другий день після інавгурації з тим Патріархом, Церква якого його обзивала сатаною, молилася навіть за його смерть, всіляко обстоювала ідею повернення до єдиної держави з Росією. Незрозумілим є його постійне на містичній основі контактування з настоятелем Києво-Печерської Лаври Павлом, який на книжковій полиці магазинів монастиря не допускає практично жодної книжки рідною мовою українців і продає літературу, де Україна постає чиеюсь «окраиной». Може тут спрацьовує виокремлений тим же Дм. Павличком принцип «нашої рабської психології, яка боїться мертвих тиранів, прагне приподобитися лицемірному ворогові, поставити свічку Богові й перехреститися перед відзнаками диявола». Незрозумілою є братання на місцях й нинішньої нової влади із часто явно непроукраїнською Церквою Московського Патріархату, користання чиновниками послугами в освяченні своїх владних помешкань (а може й дач) служителями культу лише цієї Церкви. Незрозумілою є байдужість як Ющенко, так і Януковича до тієї Київської східно-християнської традиції, лише на основі якої можливе відродження і вибудова Християнської Церкви в Україні, а не на основі простого організаційного поєднання Православних Церков, що постали на московсько-православній традиції. Незрозумілою є також байдужість влади до розгулу в країні проросійських білямосковсько-православних згурбиць, які всіляко ратують за відродження імперії Миколи II. Незрозумілими є також при поліконфесійності країни наявні подеколи в промовах Президента звернення до якихось «святих отців». Незрозумілим є також офіційне рекламування виявів релігійності Президента, тоді як це має залишатися на рівні його особистого життя, чогось потаємного. В такий спосіб В.Янукович свій релігієвибір (а він явно є неукраїнськорієнтованим) нав'язує всій країні, а насамперед державним чиновникам \щобто ближче стати / коло **самих** різних рівнів, які почали вже діяти за описаним Т.Шевченком принципом «аж потіють, то товпляться, /щоб то ближче стати / коло **самих**: може вдарять або дулю дати / благоволять; хоч маленьку, /хоч півдулі, аби тільки / під самую пику. / І всі уряд поставали/ ніби без'язикі – анітелень./ Цар цвенькає.../ Дивлюся, цар підходить/ до найстаршого... та в пику /його як затопить!...Облизався неборака; / та меншого в пузо - /аж загуло!...а той собі/ ще меншого туза/ межі плечі; той меншого/. А менший малого, / а тьой дрібних, а дрібнота/ уже за порогом/ як кинеться по улицах/ та й давай місити/ недобитків православних,/ а ті голосити...» Незрозумілою є також та клерикалізація суспільного життя, до якої вдаються нині владні органи різних рівнів, залучаючи при цьому в різних регіонах різні церкви, тоді як в Європі, куди ми прагнемо ввійти, утверджується її світськість.

То ж складність релігійного феномену вимагає виваженості й делікатності і в ставленні до нього і в своєму бутті в ньому. Не можна, відчуваючи на рівні свого індивідуального світовідчуття якусь свою богообраність чи богонатхненність, прагнути це зреалізувати в суспільному бутті, не рахуючись при цьому із свободою релігієвияву інших, а разом з тим і свободою на позавіросповідність, з міжнародно визнаною і вже утвердженою в Україні свободою віросповідань.

Сфера релігійного життя надто складна. Тут важливо добре знати особливості нашої української релігійної історії і релігійної традиції, тенденції і закономірності світових релігійних процесів сьогодення, міжнародне правове вирішення релігійного буття. Бути українцем в релігійному житті – це не лише дотримуватися традиційних для нашого народу обрядів, не лише відвідувати традиційні для нього храми, а й вловити, що в цьому є *від роду нашого*, а що привнесено протягом століть колоніальної неволі від релігійних чужинців. Українське Православ'я – це не тільки церковна організація із прикметником «українська», а складний і духовно багатий культурно-історичний феномен, що сформувався в період незалежного буття Київської митрополії в X-XVII століттях і зневажений в часи московсько-православної неволі так, що Тарас Шевченко влучно назвав це «Церквою-домовиною». Знаний митрополит Іларіон (Іван Огієнко), коли йшла мова про вибудову Української Церкви, мав цілу програму її деоросіянення й українізації, вдатися до чого або не здатні із-за своєї неосвіченості й невихованості на власне українській історії та ментальності або не хочуть із-за історичного непам'ятства навіть владики тих Церков, які ми часто називаємо сутнісно українськими. Цей нюанс вловив владику Черкаський Софроній. Ні Москва, ні Константинополь, ні Рим не мають визначати своїм «принципом визнаності» розвиток релігійного життя в Україні. Не хтось ззовні, а ми самі маємо і можемо узаконювати свій релігійно-організаційний статус у світі відповідно до того, що маємо одну з найбільших православних спільнот. Як слушно зауважував покійний Патріарх Мстислав: визнаймо самі себе, а інші – визнають, куди вони дінуться. Скористаймося й порадою іншого Патріарха – Володимира (Романюка), який в своїй ідеї киевоцентризму відводив Києву з його багатою східно-християнською традицією роль «другого Єрусалиму». Пора не лише Москві, а й Риму сказати стоп у їхніх гендлюваннях сферою українського релігійного життя, нищенням в Україні українського. Державну політику у сфері релігійного життя слід будувати так, щоб ми гордо могли промовляти словами В.Симоненка: «Народ мій є! Народ мій завжди буде! //Ніхто не перекреслить мій народ! // Пошезнуть всі перевертні й прибудути // і орди завойовників-заброд!»

Враховуючи свою поліконфесійність, України, вибудовуючи в себе громадянське суспільство, має формувати і свою громадянську релігію (далі – ГР). В її ідеологічній системі власне релігійні елементи зведені до мінімуму, а релігійна лексика, символи, фразеологія й культові елементи використовуються для впровадження цілком земних завдань. В культову

систему ГР включається й інаугурація президента країни, і поклоніння національному прапору та гімну, і вшанування видатних осіб свого народу, місць визначних подій його

історії, і організація національних свят, різних церемоній тощо. «Священними писаннями» для них є конституція країни, твори видатних духівників нації.

ГР не конкурує з трансцендентними релігіями, а своєрідно вибудовується над ними, закликаючи всіх віруючих (і навіть невіруючих) поклонятися Всевишньому. В рамках ГР кожна людина зберігає за собою право водночас по-своєму, конфесійно виявляти це поклоніння. Характерною ознакою ГР є апеляція до божественного провидіння і заступництва, яка може виявлятися на індивідуальному, державному і наддержавному рівнях.

Для формування в Україні ГР наявне міцне підґрунтя. Насамперед, це поліконфесійність країни, відсутність в ній абсолютного і повсемісного домінування якоїсь однієї конфесії чи церкви. Цьому сприяє не лише багатовікова поліконфесійна релігійна історія українського життя, а й домінуюча серед українців міжконфесійна толерантність, діюче протягом всіх років нашої незалежності високою мірою демократичне законодавство про свободу совісті, зорієнтованість України на входження в різні світові та європейські структури, в яких свобода віросповідань постає як важлива гуманістична засада державотворення.

Громадянська релігія у першому варіанті її функціональності повністю корелюється з основами того громадянського суспільства, яке вибудовується в демократичній Україні. В разі її утвердження вона відверне прагне деяких церков, зокрема православних, на статус державних чи єдинонаціональних, зніме суперництво між ними, прагнення до прозелітизму, відокремить не лише Церкву від Держави, а й Державу від Церкви. ГР знівелює концепції «єдиноістинності» якихось релігійних систем, постане в ролі своєрідного буфера в міжконфесійних протистояннях. Певною мірою процес її формування в Україні вже йде. При цьому, як слушно зазначає дослідник феномену ГР Р.Белла, пристосовуючись до нового співвідношення релігійного і світського в сучасному суспільстві, історичні релігії «мають знайти сили для того, щоб здобути свою власну роль як приватної добровільної асоціації й визнати, що це не суперечить їх ролі як носія вищих цінностей суспільства»⁴⁰⁷. Можна зрозуміти рішення Президента розпустити Держкомнацрелігій, бо ж діяльність останнього не у всьому до руки Церкви Московського Патріархату, але ж не можна залишати по суті без відповідного державного органу (до речі, передбаченого Конституцією) таку впливову сферу суспільного життя як державно-церковні і міжконфесійні відносини. І тут проблеми не лише в своєчасних реєстраціях нових релігійних спільнот. Знову ожили ті міжцерковні протистояння в Православ'ї і колізії між православними та католиками, про які ми вже було почали забувати. Також бачимо знову, як біляцерковні структури Московсько-Православної Церкви України

⁴⁰⁷ Цит. за: Американская социология. – М., 1972. – С. 277.

включаються у різні політичні акції. Із преси цієї Церкви ми дізнаємося, що серед її ієрархів Сходу і Півдня ще живучі сепаратистські настрої і небажання того, щоб незалежна Україна зрештою мала свою Помісну Православну Церкву. Надійшла нібито вказівка до владних органів різного рівня на угоду патріарху Російської Церкви не актуалізувати її.

Ми можемо засвідчити те, що майже всі конфесії України нехтують її державною мовою й послуговують використанню у своїх богослужіннях, видруках, навчанні російською мовою, що, зрозуміло, служить меті оросіянення українців. Маємо відцентрові тенденції і в діяльності релігійно-національних спільнот. Поширення все нових і нових релігійних течій засвідчує відсутність у нас духовної екології.

Ось далеко не повний перелік тих проблем, які мала б вирішувати та Науково-консультативна рада, яка діяла при попередніх Президентах, і яка, як і Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, залишилася непотрібною нинішньому.

Відтак надто складною і делікатною є сфера релігійного життя. В неї на рівні буденного бачення проблем втручатися не треба, бо ж можна, зрештою, мати той наслідок, на який не очікуєш. До того ж, ще ж є і закони, якими держава регулює буття релігійних спільнот в країні. Їх треба знати і шанувати, щоб не допускати правовий нігілізм, насилування Церков до дій, що суперечать їх канонам.

2. Проблеми і шляхи толерантизації міжконфесійних відносин

На сьогодні дискурс про толерантність у релігійній сфері на різних рівнях – від наукового до буденного – став одним з популярних. Незважаючи на значною мірою абстрактність і декларативність позицій багатьох учасників дискусії щодо толерантності як характеру відносин між конфесіями, дуже швидко проявилася принципова різниця в розумінні толерантності, ставленні до неї, відмінність між тим, що декларується, і тим, як на практиці реалізуються відносини між конфесіями, носіями різних віросповідань як в Україні, так і за її межами.

Перш за все, слід констатувати, що вербальні заяви щодо толерантності, політику мультикультурності і їх практична реалізація знаходяться ніби в різних вимірах: реальні масштабні і резонансні конфлікти релігійних інтересів, які перманентно знаходять свій вияв у різних частинах світу, зводять нанівець численні сентенції релігійних діячів найвищого рангу про важливість орієнтації на принципи толерантності як норми міжрелігійних та міжнаціональних відносин. На підтвердження сказаному, можна пригадати факти вибуху міжрелігійної ворожнечі у колишній Югославії, теракти під ісламськими прапорами в Іраку, погроми християнських церков у Індії,